

11. HAFTA

TUR181

TÜRK DİLİ I

KBUZEM

Karabük Üniversitesi

Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi

Konu Başlıkları

1. Yapım Ekleri

1. İsimden İsim Yapım Ekleri
2. İsimden Fiil Yapım Ekleri
3. Fiilden İsim Yapım Ekleri
4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri
5. Uygulama

Temel Kavramlar

Bu bölümde yapım ekinin işlevi ve türleri konusuna değinilecektir.

Yapım Ekleri

Bu ekler dört grupta incelenir:

İsimden İsim Yapım Ekleri

İsim kök veya gövdelerine getirilir. Çoğu kez getirildiği isimle ilgili yer, meslek, topluluk, bağlılık, aitlik isimleri oluşturur. Bu eklerin büyük bir kısmı son derece işlektir.

+lık, +lik, +luk, +lük: Türkçenin en işlek yapım ekidir. İsim cinsinden kelimelere gelerek yeni isim ve sıfatlar türetir. Bu ek çoğunlukla araç gereç, eşya, meslek, ülke, ilçe, köy, mahalle, semt, rütbe ve makam, din ve mezhep isimleri ile soyut isimler yapmada kullanılır.

göz+lük, avukat+lık, Susur+luk, vali+lik, Müslüman+lık, dürüst+lük...

+lı, +li, +lu, +lü: Türkçenin en işlek yapım eklerinden biridir. Görevi: kurum, kuruluş, hanedan isimlerine gelerek buralara mensup olmayı ifade etmek, yer adları yapmak, sayı isimlerinden isim ve sıfat türetmek, ikilemeleri pekiştirerek sıfat yapmaktır: İstanbul+lu, Deniz+li, iki+li, ana+lı baba+lı ...

+sız, +siz, +suz, +süz: Bir özelliğin bir nesnede bulunmadığını bildiren olumsuz bir yapım ekidir. İsim, sıfat ve zarflar türetir.

görgü+süz, çiçek+siz, uyku+suz, ses+siz seda+sız ...

+cı, +ci, +cu, +cü/+çı, +çi, +çu, +çü: Türkçenin işlek eklerinden biridir. Temel görevi; meslek ve uğraşma belirten isim ve sıfatlar yapmak, eklendiği isme sahiplik anlamı katmak, alışkanlık belirten isim ve sıfatlar türetmek, taraftarlık veya bir inanca bağlılık ifade eden isim ve sıfatlar yapmak, yer adları türetmektir.

balık+çı, miras+çı, içki+ci, devlet+çi, Ayran+cı ...

+ca, +ce / +ça, +çe: Bu ek esasında bir çekim eki olup zamanla yapım eki görevi üstlenmiştir. Genel olarak: kavim ve millet isimlerinden dil isimleri yapar ve yer adı türetir. Ayrıca sıfat ve isimlerden cins isim türetmede kullanılır. Türk+çe, Çamlı+ca, ılı+ca ...

Not: Çekim eki olarak da kullanılan bu ekin bu konumdaki görevleri ise; isimlere, gibi, göre, kadar, olarak, ile, birlikte anlamlarını katmaktır.

Çocuk+ca, ben+ce, günler+ce, hızlı+ca, millet+çe ...

+cak, +cek: Zamanla işlekliliğini yitiren bir ektir. Temel görevi; küçültme ve sevgi ifade eden isim, sıfat, ve zarflar türetmektir.
yavru+cak, yumur+cak ...

+cık, +cik, +cuk, +cük: Zamanla işlekliliği artan bir ektir. Ad ve sıfatlara gelerek, küçültme, sevgi, acıma ifade eden sözcükler ve yer adları türetir.
minik+cık > minicik, yumuşak+cık > yumuşacık, Göl+cük ...

+aç, +eç: Benzerlik ve ilgi ifade eden işlek olmayan bir ektir.
top+aç>topaç, kır+aç>kıraç ...

+ak, +ek: Benzerlik ve küçültme ifade eden işlek olmayan bir ektir.
sol+ak, top+ak ...

+an, +en: Bağlılık, kuvvetlendirme ve çokluk ifade eden pek işlek olmayan bir ektir.
kök+en, sap+an ...

+ar, +er / +şar, +şer: İşlek bir ektir. Üleştirme sayı isimleri yapar.
üç+er, yedi+şer ...

+z: Günümüzde işlekliliğini kaybetmiş ölü eklerdendir. Asıl sayı isimlerine getirilerek eşlik, çokluk ifade eden topluluk sayı isimleri yapar.
iki+z>ikiz, dörd+ü+z>dördüz ...

+cıl, +cil ... / +çıl, +çil ...: Pek işlek olmayan bir ektir. Bir şeye düşkün olma, benzerlik gibi anlamlar katarak bitki, hayvan ve kavram isimleri ile sıfatları yapar.
balık+cıl, ev+cil ...

+daş / +taş: Eski ve istekliği artan bir ektir. Beraberlik, ortaklık ifade eden isimler yapar.
sır+daş, meslek+taş ...

+gil / giller: Unvan ve arkadaşlık bildiren aile, ev isimleri türetir. Bitki ve hayvan ailelerini bildiren terimler türetir.
amca+m+gil, kedi+gil+ler ...

+l: Benzerlik ifade eder. Çok az kelimeye görülür.
yasa+l, özne+l ...

+la, +le: Pek işlek olmayan, yer isimleri yapan bir ektir.
kış+la, tuz+la ...

+sı, +si, +su, +sü: Benzerlik, gibilik ifade eden, işlekliliği az olan bir ektir.
kadın+sı, çocuk+su ...

(ı)+msı, (i)+msi, (u)+msu, (ü)+msü: Özellikle renk isimlerinde kullanılan, benzerlik ve gibilik ifade eden işlek bir ektir.
yeşil+i+msi, tatlı+ı+msı ...

(ı)+mtrak: Az işlek eklerdendir. Benzerlik ve gibilik ifade eder. Tat ve renk isimleri yapar.
acı+mtrak, sarı+mtrak ...

+layın, +leyin: Aslında bir isim çekim eki olan bu ek zamanla kalıplaşarak günümüzde zaman isimleri türeten bir yapım ekine dönüşmüştür.
gece+leyin, sabah+leyin ...

+cılayın, +cileyin: Günümüzde pek işlek olmayan bu ek zamirlere “gibi, kadar” anlamı katmaktadır.
sen+cileyin, ben+cileyin ...

+n, +ın, +in, +un, +ün: Aslında bir çekim eki olan bu ek zamanla yapım eki olarak kullanılmıştır.
yaya+n, yaz+ın ...

+man, +men: Pek işlek olmayan bu ek benzerlik ve abartma bildirir.
küçük+men>küçümen, koca+man>kocaman ...

+ıncı, +inci, +uncu, +üncü: Asıl sayı isimlerinden sıra sayı isimleri yapan bir ektir.
iki+nci, son+uncu ...

+t: Pek işlek olmayan bir ektir. Denklik ifade eder.
karşı+t, eş+it ...

+sal, +sel: İşlek olmayan bir ektir. Aitlik ve nispet belirtir.
çevre+sel, kut+sal ...

+tı, +ti, +tu, +tü: İşlek bir ektir. Yansıma sözcüklerde kullanılır.
patır+tı, ısl+tı ...

+dak: İşlek olmayan bir ektir. Yansıma sözcüklere gelir.
fırıl+dak, kıkır+dak ...

+dam, +dem: Pek işlek olmayan eski bir ektir.
er+dem, gün+dem ...

İsimden Fiil Yapım Ekleri

İsim kök veya gövdelerine getirilirler. Ayı ayrı fonksiyonları yoktur. Ortak fonksiyonları isimleri fiilleştirmektir.

+la-, +le-: Türkçenin en işlek yapım eklerindendir. İsim, sıfat, sıfat ve zarfların sonuna gelerek fiiller türetir.
su+la, şişman+la

+l-: Pek işlek olmayan bu ek bir ektir. Sıfatlara getirilir.
kısa+l, doğru+l ...

+al-, +el-: İşlek olmayan bu ek sıfatlara getirilir.
az+al, düz+el ...

+ar-, +er-: Renk isimlerine getirilen bu ek pek işlek değildir.
kız+ar, mor+ar ...

+a-, +e-: Pek işlek olmayan bir ektir.
dil+e-, yaş+a- ...

+sa-, +se-: İstek ve kabullenme ifade eden fiiller türetir.
önem+se, su+sa ...

+k-: pek işlek olmayan bir ektir.
aç+ı+k-, geç+i+k- ...

+kır-, +kir-, +kur-, +kür-: Ses taklidi sözcüklere getirilen bir ektir.
hıç+kır-, tü+kür- ...

+msa-, +mse-: Bir şeyi olduğu gibi kabullenme anlamına gelen fiiller türetir.
ben+i+mse-, öz+ü+mse- ...

Fiilden İsim Yapım Ekleri

Fiil kök ve gövdelerine isim yapmak için ulanan eklerdir. Sayıları çok fazladır. Bunların çokluğuna, işlekliliğine, kullanım sahalarının genişliğine bakılırsa Türkçenin fiilden isim yapmaya çok yatkın, hareketli bir dil olduğu anlaşılır.

-mak, -mek: İsim-fiil ekidir. Ancak kalıcı isimler de yapar.
ye-mek, çak-mak...

-ma, -me: İsim-fiil ekidir. Ancak kalıcı isimler de yapar.
dol-ma, sar-ma...

-ış, -iş, -uş, -üş: Kalıcı isimler de yapan isim-fiil ekidir.
gel-iş, gül-üş...

-m: işlek eklerden biridir.

ölç-ü-m, bak-ı-m...

-ak, -ek: İşlek eklerden biridir.

ürk-ek, ölç-ek...

-k: İşlek eklerimizdendir:

san-ı-k, dile-k...

-gı, -gi, -gu, -gü / -kı, -ki, -ku, -kü: İşlek eklerimizdendir.

sar-gı, bas-kı...

-ga, -ge: Pek işlek olmayan bir ektir:

bil-ge, süpür-ge...

-n: Pek işlek olamayan eklerimizdendir.

yığ-ı-n, tüt-ü-n...

-gan, -gen / -kan, -ken: İşlek eklerimizdendir.

ısır-gan, çalış-kan...

-gın, -gin, -gun, -gün: İşlek bir ektir.

bil-gin, taş-kın...

-ç: İşlek eklerimizden biridir.

iğren-ç, sev-i-n-ç...

-ağan, -eğin: Pek işlek bir ek değildir.

ol-ağan, dur-ağan...

-gıç, -giç, -guç, -güç: İşlek eklerimizdendir.

bil-giç, dal-giç...

-ıcı, -ici, -ucu, -ücü: İşlek eklerimizden biridir.

uç-ucu, bak-ıcı...

-gaç, -geç / -kaç, -keç: İşlek eklerimizdendir.

süz-geç, kıs-kaç...

-ı, -i, -u, -ü: Son dönemlerde işlekliği artan eklerimizdendir.

yaz-ı, kork-u...

-tı, -ti, -tu, -tü: İşlek eklerimizdendir.

karar-tı, ürper-ti...

-am, -em: İşlek eklerimizdendir.

dön-em, tut-am...

-aç, -eç: İşlek olmayan bir ektir.

gül-eç, büyüt-eç...

-anak, -enek: İşlek olmayan eklerimizdendir.

tut-anak, seç-enek...

-t: Son zamanlarda işlekliği artan eklerimizdendir.

yaz-ı-t, geç-i-t...

- l**: Pek işlek olmayan eklerimizdendir.
oku-l, ışı-l...
- ca**, –**ce**: Son zamanlarda işlekliliği eklerimizdendir.
güven-ce, sakın-ca...
- maca**, –**mece**: Pek işlek olmayan eklerimizdendir.
bul-maca, çek-mece...

Fiilden Fiil Yapım Ekleri

Fiil kök ve gövdelerine getirilir. Sayıları oldukça azdır.

- ma**, –**me**: Çok işlek bir ektir.
yap-ma-, gör-me-...
- l**: İşlek eklerimizden biridir.
seç-i-l-, yaz-ı-l-...
- ş**: İşlek bir ektir.
döv-ü-ş-, yap-ı-ş-...
- n**: İşlek eklerimizdendir.
süsle-n-, gör-ü-n-...
- t**: işlek bir ektir.
başla-t-, büyü-t-...
- r**: İşlek eklerimizdendir.
piş-i-r-, bit-i-r-...
- ala**, –**ele**: Pek işlek olmayan eklerimizdendir.
ov-ala-, it-ele-...
- k**: İşlek olmayan eklerimizdendir.
sar-k-, bur-k-...
- ı**, –**i**, –**u**, –**ü**: Pek işlek olmayan eklerimizdendir.
kaz-ı-, sür-ü-...
- ar**, –**er**: Fazla işlek değildir.
kop-ar-, çık-ar-...
- dar**, –**der**: Pek işlek olmayan bir ektir.
dön-der-, ak-tar-...
- dır**, –**dir**, –**dur**, –**dür** / –**tır**, –**tir**, –**tur**, –**tür**: İşlek eklerimizdendir.
gez-dir-, dolaş-tır-...

Uygulama

Aşağıdaki kelimelerin aldıkları ekleri ve bu eklerin işlevlerini gösteriniz.

Sezgi

Güldür-

Kırık

Yüzleş-

Susa-

Sayı

Sevil-

Tutum

Güzellik

İnanç

Yangın

Canlı

Daral-

Baskı

Kısa

Yapı

Yorgun

Kaynakça

- Editör Ceyhun Vedat Uygur, Üniversiteler İçin Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Ertuğrul Yaman, Üniversiteler İçin Örnekli-Uygulamalı Türk Dili ve Kompozisyon, Gazi Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2000.
- Fahri Özkan, Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, Murathan Yayıncılık, 5. Baskı, Trabzon, 2009.
- İsmail Doğan, Türk Dili, Akademi Yayınevi, 2. Baskı, Rize, 1999.
- Zeynep Korkmaz, Ahmet B. Ercilosun, Tuncer Gülensoy, İsmail Parlatır, Hamza Zülfikar, Necat Birinci, Türk Dili ve Kompozisyon, Ekin Kitabevi, Ankara, 2005.
- İsmail Acar, Türk Dili, Alem Kitabevi, Balıkesir, 2004.

